

POSTMODERNITATEA ȘI PROIECȚIA ONTOLOGICĂ

Nicoleta Ifrim

Acceptat cu entuziasm sau utilizat doar pentru a i se denuda inconsistența, termenul „postmodernism” a marcat, în majoritatea culturilor europene, dezbaterile teoretice ale ultimelor decenii. Intrat în uz pentru a defini noua literatură americană din anii care au urmat celui de-al doilea război mondial, „postmodernismul” relaționează direct cu „modernismul” în virtutea unei legături conflictuale între vechi și nou. Diaconu considera că: „Asemenea altor mișcări care aparțin însă modernității și consecința a primului război mondial – includem aici avangarda (...) –, postmodernismul pare să sancționeze câteva din utopiile modernității care a eșuat: mitul progresului, al transcendenței, al rațiunii” (2002: 9). Negând valorile modernității și supunându-le unei violente de structurări ideologice și tematice, postmodernismul se constituie într-o replică polemică împotriva modernismului, ceea ce evidențiază dinamica intrinsecă a sistemului literar. Plasând acest moment tensional în coordonatele diacronice ale evoluției literare, se observă că ruptura dintre postmodernism și modernism reiterează sui-generis celebra „bătălie literară” de la sfârșitul secolului al XVII-lea când Boileau, La Fontaine, La Bruyere îi apărau pe Antici, iar Fontenelle și Perrault pe Moderni. Din alt punct de vedere, atitudinea de frondă postmodernistă sugerează existența unei situații de criză, postmodernismul nefiind altceva decât un operator în interiorul fenomenului modernist, o etapă de declin a unei epoci, asemănătoare Barocului. Andrei Pleșu (2002: 12) considera, în acest sens, că postmodernii sunt „alexandrinii sensibilității moderne, conștiințele ei crepusculare”, iar Umberto Eco remarca existența postmodernilor în aria literară a fiecărui curent.

Discuțiile care au avut loc în jurul semnificațiilor prefixului „post-” și a pertinentei sale conceptuale au vizat atât raporturi de conjuncție cât și de disjuncție între modernism și postmodernism, perspective în esență complementare. Analiza specificului postmodernist cere, după Ihab Hassan, o astfel de viziune dublă:

„Identitatea și diferența, unitatea și ruptura, filiația și revolta, toate trebuie luate în considerare dacă vrem să ne conformăm istoriei, să concepem (să percepem, să înțelegem) schimbarea atât ca o structură spațială mentală, cât și ca un proces temporal, fizic, atât ca model abstract, cât și ca eveniment unic, concret.” (1986: 182)

În acest mod, necesara coexistență a celor două niveluri de abordare a realității postmodernismului determină ocurența „continuității în ruptură”, singura matrice critică viabilă într-un astfel de demers. Umberto Eco și John Barth, teoreticieni și autori de literatură postmodernă, consideră că esența postmodernismului se relevă în universală sa tendință de revalorificare a formelor istoricizate, de revitalizare a trecutului (deci „continuitate”), dar în maniera caracteristică a jocului parodic sau metatextual (ceea ce sugerează „ruptura”) instrumentat de o conștiință hiperlucidă. Un exemplu ilustrativ în acest sens îl avem în redimensionarea postmodernă a realismului psihologic de factură modernistă sub forma „fabulației”; disonanța schizoidă specifică modernității care percepe acute dihotomii între subiect și obiect, fantezie imaginativă și realitate obiectivă, toate considerate efecte ale

unei experiențe văzute exclusiv rațional, este rezolvată, re-discutată din perspectiva experienței ca proces fluid și uniform – aspectul de continuitate. „Ruptura” constă însă în hiperluciditatea cu care arta fabulatorie reconstruiește realitatea prin tehnicile ficționale: „Fabulation, then, means not a turning away from reality, but an attempt to find more subtle correspondences between the reality which is fiction and the fiction which is reality”, afirmă Robert Scholes (1999: 81).

Alți analiști consideră sfera semantică a prefixului „post-” ca polarizând în jurul ideii-nucleu de „ruptură”, discontinuitate. Specificul postmodernismului ar fi redat de caracterul său fundamental negator, ceea ce a determinat și apariția termenului aferent de „neo-avangardă”. Ihab Hassan observă că:

„Dacă modernismul apare în mai mare măsură ca hieratic, hipotactic și formalizant, în schimb postmodernismul, prin contrast, ne apare ca ludic, paratactic și deconstrucționist. Prin aceasta el amintește de spiritul ireverențios al avangardei.” (1986: 184)

Există totuși o diferență majoră între neoavangarde și postmodernism, așa cum sesiza și Lyotard (1986: 176) primele sunt extensii ale modernității elitiste iar ultimul este generat de epoca reproducerii mecanice a operei de artă, a „culturii de supermarket”, a „pactului cu utilitarismul capitalist”.

Sintetizând diferitele observații ale criticilor asupra caracterului dichotomic al relației modern – postmodern, Cărtărescu (1999: 89) propune următoarea serie antitetică: opoziția modern – postmodern ar fi similară cu opozițiile „epistemologie/ontologie (Brian McHale), autoritate/anarhie, utopie/heterotopie (Vattimo), hermeneutică/erotică (Susan Sontag)” sau cu celebrele opoziții formulate de Thomas Pynchon: negentropie/entropie și schizofrenie/paranoia.

Teoria românească păstrează aceleași coordonate interpretative ale conjuncției și disjuncției. Plecând de la premisa că postmodernismul reprezintă un epifenomen al postmodernității, cele două situându-se în limitele raportului cauză-efect, se consideră că etapa contemporană a literaturii române nu reflectă specificul postmodernist pentru simplul motiv că nu există manifestarea socială românească a post-istoriei și a post-civilizației. Alexandru Mușina subliniază chiar actualizarea unei constante poststaliniste a postmodernismului românesc, numit de acesta „postmodernism socialist”. Însă, dincolo de considerarea literaturii române contemporane ca reflexie mimetică a direcției occidentale, se poate remarca procesul de sincronizare a literaturii române actuale cu valorile internaționale printr-o sistematică reconstrucție internă. În acest fel, postmodernismul românesc nu mai este un construct critic, o formă de „criticfiction” (Raymond Federman), ci oglindește dinamica manifestărilor literare contemporane abordată din perspectiva raporturilor de continuitate/discontinuitate față de modernism. Confruntarea ideologică pe teren românesc asupra semanticii prefixului „post-” materializează în esență această raționare duală.

În literatura română, relevanța termenului de „postmodernism” capătă consistență valorică din 1978, când Ion Pop vorbește despre o „nouă poezie nouă”, Martin despre o poezie „deliricizată”, caracterizată de Manolescu prin tendința de „demistificare”. Mușina este primul care, în 1981, utilizează termenul, în transcrierea „post-modernism”, propunând următoarele accepții valorice: „1.Să se renunțe la termen; 2.să se folosească cu sensurile din Occident: a.curent din proza anglo-saxonă; b.tipologie creatoare; c.un anume curent literar ce urmează modernismului, „caracterizat printr-o anume epuizare a invenției, prin sentimentul că tradiția nu e sufocată, prin electism și reluarea/sinteza (în cheie ironică și parodică) a tuturor formelor/manierelor anterioare; 3.să se folosească pentru a defini fenomene specifice literaturii române.” (Mușina în Diaconu 2002: 9)

Plecând de la observația că textul postmodernist implică un nou tip de angajare atitudinală a scriitorului, pe care Vlasie îl etichetează drept „psiheism”, Alexandru Mușina

propune înlocuirea termenului de „postmodernism” cu cel de „nou antropocentrism”:

„Această poezie post-modernistă, aş îndrăzni să o numesc poezia noului antropocentrism. Trăsăturile ei esențiale mi se par a fi centrarea pe ființa umană, în datele ei concrete, fizic - senzoriale, pe existența noastră de aici și de acum și o anumită «claritate a privirii». [...] Nu va fi vorba de o reluare, mai mult exterioară, a unor atitudini, modele sau personaje și texte clasice, așa cum s-a întâmplat în clasicismul sec. al XVIII-lea, ci de încercarea de a regândi omul concret, integral și ireductibil.” (Mușina în Diaconu 2002: 63)

Din această perspectivă, relația modernism - postmodernism este dihotomică, pentru că, așa cum sesiza Ion Bogdan Lefter,

„(...) în spațiul modernist, atitudinea eului era de dezangajare, de «purificare», de proiectare în supraréal, de «dezumanizare» (...), în timp ce în postmodernism esențială e reorientarea eului către existența reală, «reumanizarea», «re-personalizarea» și «re-biografizarea» ființei psihologice și sociale, care-și descoperă integralitatea și părăsește utopia izolării în limbaj.” (2002: 63)

Convenția autenticității moderniste ce favoriza receptarea rațională a cotidianului este devalorizată în noul discurs identitar postmodernist în care realitatea este recuperată în plan textual prin intermediul procedeelelor lucidității scripturale. Autoreferențialitatea, metatextul, hipertextul sunt mijloace de re-semantizare a unei lumi în care biografismul nu mai înseamnă perspectivă a integralității, ci relativizare a valorilor.

Așadar, postmodernismul literar aduce în spațiul textului, considerat extensie ficțională a realității, întreaga problematică a crizei omului în era postmodernă căreia i se descoperă sensul ontologic tocmai prin valorizarea imanenței și a neantului. Așa cum afirma Cărtărescu,

„dacă omul modernist era prin excelență tragic, strivit, ca personajele existențialiste, de confruntarea cu neantul, vehiculând o mistică a suferinței și o paranoia intelectualistă centrată pe omniprezența (sau omniabsența) sensului, postmodernul, în schimb, pare să-și fi găsit cel mai confortabil adăpost chiar în inima neantului.”(1999: 63)

Această poziționare a textului și a scriitorului față de existența căruia nu-i mai este căutată o integralitate a sensului generează o rupere ideologică și tematică de metamorfozele Centrului modernist: raționalitate, transcendență, progres. Valorile postmoderniste fundamentale ilustrate în scrierile literare sunt acum pluralismul, heterotopia, relativizarea, ecumenismul ideologic, formele literare impure, negarea ideii de diacronie istorică și înlocuirea ei cu simultaneitatea și sincronismul. Diaconu observa în acest sens:

„Pentru postmoderniști, soluția sceptică - la care ajungeau modernii, care-și vedeau căzute utopiile - e înlocuită de o recuperare a secundarului, fragmentarului, marginalului, de o bulversare și o ignorare a ierarhiilor și nu întâmplător s-a spus că noua sensibilitate e «post-dichotomică» și «post-reducționistă» (Monica Spiridon).” (2002: 10)

Transgresarea oricărei forme dichotomice se realizează în textul postmodern prin utilizarea constantă a ironiei, parodiei, intertextului, toate combinate în spații textuale electice din punct de vedere genurial. Ele devin strategii ludice prin care lumea și textul, cândva antitetice, se întrepătrund complementar, proces determinat, în viziunea lui Mircea Cărtărescu, de „principiul constructiv” al ironiei postmoderne care și-a pierdut veleitățile de armă ideologică. Criticul citează argumentativ afirmația lui Ihab Hassan pentru care ironia

generează caracterul interactiv al textului postmodern: „In absence of a cardinal principle or paradigm, we turn to play, interplay, dialogue, polylogue, allegory, self-reflection, in short, to irony” (Hassan în Cărtărescu 1999: 101). Este vorba de o formă specială a ironiei, cea numită de Alan Wilde „ironie suspensivă”, „with its yet more radical vision of multiplicity, randomness, contingency, and even absurdity” (Wilde în Cărtărescu 1999: 101).

Îmbinând în scriitura dialogică înregistrarea detaliului anodinelui și marginalului cu deschiderea perspectivală către totalitate, eul auctorial postmodern se auto-construiește din ipostaze heteromorfe adiacente, fiind în același timp, așa cum considera Cristian Popescu, biografic, moral, ontologic, lectorial. Sedus de ludicitatea realului textualizat, dar având conștiința artificului și a imanenței, scriitorul postmodernist filtrează hiperlucid banalul, discontinuuul, fragmentarul pentru a identifica un sens în identitatea butaforică a lumii, în inconsistența ei ontologică. Trăind într-un prezent al indeterminării, când totul este guvernat de efectul de simulare și seducție (Jean Bandrillard), eul se metamorfozează în manieră postmodernistă într-o sumă de fragmente, puzzle-uri care nu mai formează un tot convergent. Intertextul devine, din procedeu al scriiturii, un principiu ontologic care generează transformarea „textului ca texte” în „texte ca existențe”. În acest sens, Ana Bantoș constata că

„intertextul, în același timp, înseamnă schimbarea de perspective și registre cu scopul de a fi în miezul lucrurilor, al realului. Autorul mizează, în primul rând, pe autenticitatea scriiturii. Adevărul scriiturii prevalează asupra adevărului realității. Nu se urmărește mimarea realității. Importantă e autoreferențialitatea. Eul realității dispare. În locul lui apare textul ce-și inventează autorul, alegându-l ca pe o posibilitate dintr-un număr infinit de posibilități. (...) De aici încolo, autorul postmodern va oscila între autenticitatea trăirii și cea a scriiturii. (...) Importantă e transformarea scriiturii în existență.” (2002: 407-8)

La nivelul construcției, intertextualitatea caracterizează textul postmodernist fiind pentru Cristian Moraru unicul principiu de naștere al poemului ca „laborator hipertextual”. Diferența față de moderniști constă în denudarea procedurii, în afirmarea lui exhaustivă, ceea ce obligă lectorul să intervină dinamic în jocul dialogic al aluziilor și decodificării semnificațiilor. Relevant și denudat, dimistificat în calitatea sa de procedeu al întreținerii pactului ficțional, intertextul constituie o „autenticitate a inautenticității” (Diaconu). Din alt punct de vedere, intertextualitatea rezolvă dezideratul postmodernist al unei poezii a particularului și a contingentului în detrimentul poeziei abstractului și eternului. Conner consideră că

„poezia postmodernă se reîntoarce la o narațiune de o natură mai puțin exaltată și egocentrică, deschisă spre ceea ce este vag, contingent, neformat și incomplet în limbaj și experiență. În mod corespunzător, o astfel de poezie îmbrățișează formele de limbaj neoficiale și nepoetice, de genul scrisorilor, ziarelor, conversației, anecdotelor și buletinelor de știri.” (1999: 165)

Pentru Cărtărescu, poemul postmodernist ar trebui să respecte următoarele standarde:

„Să fie lung, narativ, aglutinant, cu o oralitate bine marcată prin efecte retorice speciale, agresiv (trăsăturile generației Beat), dar și ironic și autoironic, imaginativ până la onirism, ludic, dovedind o dexteritate prozodică și lexicală ieșită din comun (tradiția românească nemodernistă), în fine, impregnat de aluzii culturale savante inserate prin procedee metatextuale și de autoreferențialitate.” (1999: 20)

Creând o multiplicitate de lumi paralele, textul literar postmodernist se constituie într-

o scenă polimorfă în care granițele ontologice sunt eludate iar lumile ficționale intersanjabile regizează distrugerea limbajului egocentric, rațiunii și subiectivității.

În opoziție cu textul modernist considerat ca „substantiv”, Thomas Docherty propune ipostaza postmodernistă a „textului-verb”, văzut ca „un spațiu caracterizat nu atât prin identitatea sau diferențierea sa spațială, cât prin diferențierea sa temporală față de sine: adică un text condiționat de istoricitatea sa sau de dimensiunea temporală a propriului război civil purtat cu sine însuși” (1999: 167). Condiția înstrăinării de sine a textului postmodernist prefigurează prăbușirea finală a autonomiei cuvântului într-o lume ficțională de simulări și stimulări senzoriale care își găsește o radicală expresie în literatura „cyberpunk”.

Analizând efectele ideologiei postmoderniste la nivelul relației autor-cititor, putem observa că, spre deosebire de modernismul elitist ce avea ca scop educarea și inițierea cititorului (constantă masculină), literatura postmodernă este interesată de seducerea lectorului care gustă din ce în ce mai mult din „plăcerea” textului (constantă feminină). Savurarea operei de artă seamănă, pentru Susan Sontag, cu o veritabilă „erotică”; comentând ideea omniprezenței metaforei erotice la nivelul discursului postmodern, Mircea Cărtărescu preia observația lui Jacques Le Rider despre ocurența unei noi paradigme a bisexualității și hermafroditismului în cadrul general al unei accentuate „feminizări” a societății. Pornind de la afirmația lui Robert Scholes, „the archetype of all fiction is the sexual act”, Mircea Cărtărescu observă că relația autor-cititor este pentru Scholes de natură erotică: „Prelungirea cât mai mult posibil a actului, amânarea dezvăluirilor și a bonificațiilor, face parte din regula celor două jocuri gemene” (1999: 117). Criticul ilustrează ideea printr-un citat al lui Scholes din „The Orgiastic Pattern of Fiction”: „In the sophisticated forms of fiction, as in the sophisticated practice of sex, much of art consists of delaying climax within the frame of desire in order to prolong the pleasurable act itself” (1999: 117). Pentru Cărtărescu, nu se poate totuși absolutiza similitudinea celor două procese până la identificarea lor integrală, deoarece „erotismul postmodern este mai aproape de ludic, kitsch și parodic decât de pornografie: este un erotism manierist, sofisticat, «soft», fără violența, de pildă, a modernștilor Bataille sau Henry Miller” (1999: 117).

Analiztii români care contestă fenomenul postmodernist au în vedere globalizarea ca formă mascată de oprimare a libertății individului. Caius Traian Dragomir susține că

„adevăratul nume al globalizării este focalizarea - intereselor, activităților, instituțiilor. Sub zgomotul și furia reclamei globalizării se ascunde concentrarea modalităților existenței și, evident, transformarea acesteia în schemă, într-o degenerescență frustră a vieții.” (2003: 3)

Omul postmodern este un „om al orizontalei” (Hurduzeu 2003: 107) care este privat de idealul transcendent, fiind cantonat într-un opresiv consumerism: „Persoana-individul în carne și oase, lipsit de asemănare și irepetabil-este înlocuit de o abstracțiune, omul mondializat.”

Teoriile psihologice centrate pe individ care evidențiau unicitatea personalității umane în complexitatea ei sunt abandonate în favoarea teoriilor sociologice ale microgrupurilor ce servesc în fundamentarea conceptuală a „satului global” și a societății multiculturale. Este o recontextualizare a ideii marxiste conform căreia individul este reprezentantul unui grup social, acțiunile sale fiind restricționate de multiplele determinisme care îl relaționează de clasa sa socială și de condițiile materiale ale unei anume epoci istorice. Universul tehnocentric postmodern, o lume „aplatizată, finită și auto-referențială” (Ovidiu Hurduzeu) nu mai oferă un sistem de valori viabil în vederea construirii identității personale: „Omul este redus la prezența precară a corpului său (fizic și mintal) - un corp angrenat într-un cadru supus raționalizării tehnice.” (2003 : 96)

Multiculturalismul însuși ascunde practica uniformizării pentru că, așa cum observa

eseistul citat,

„a-ți construi identitatea înseamnă nici mai mult nici mai puțin decât să aderi la o esență arbitrară - feminitate, masculinitate, homosexualitate, afroamericanitate. Precum divinitatea monistă, identitatea de grup este garantul identității personale. Nu te poți împlini în urma unei relații libere, dialogale cu persoane din afara grupului.” (2002: 106)

Din acest punct de vedere, diversitatea multiculturală maschează modelele totalitare intrusiv sub aparența unei amăgitoare pluralități, tehnoglobalismul constituindu-se în modalitate comunicativă între grupurile monadice. Apar, după Hurduzeu, noi prototipuri umane, cauzate de societatea postmodernă:

„Victima de profesie sau activistul multicultural - în domeniul vieții culturale și politice, managerul - din corporațiile transnaționale - în economie și finanțe, Terapeutul, în domeniul vieții personale normate juridic și medical. Toți trei sunt Tehnicienii.” (2002: 106)

Referințe

- Bantoș, A., (2002). „Poezia postmodernă și fenomenul globalizării” în *Identitatea limbii și literaturii române în perspectiva globalizării*, volum îngrijit de Ofelia Ichim și Florin Teodor Olariu, Iași: Trinitas, 407-408.
- Cărtărescu, M. (1999). *Postmodernismul românesc*. București: Humanitas.
- Conner, S. (1999). *Cultura postmodernă. O introducere în teoriile contemporane*. București: Meridiane.
- Diaconu, M.A. (2002). *Poezia postmodernă*. Brașov: Aula.
- Dragomir, C.T. (2003). „Denumirea prin contrariu”, în *Viața românească*, nr.1-2, 3.
- Hassan, I. (1986). „Sfășierea lui Orfeu. Spre un nou concept de postmodernism”, în *Caiete critice*, 1-2, 182.
- Hurduzeu, O. (2002). „Multiculturalism și uniformizare”, în *Convorbiri literare*, 10, 106.
- Hurduzeu, O. (2003). „Totalitarismul orizontalei”, în *Convorbiri literare*, 3, 107.
- Hurduzeu, O. (2003). „Sindromul vulnerabilității”, în *Convorbiri literare*, 1, 96.
- Lyotard, J.F. (1986). „Răspuns la întrebarea: ce este postmodernismul?”, în *Caiete critice*, 1-2, 176.

Abstract

The postmodern mixture of all kinds of contrasting forms is caused by the constant use of irony, parody, intertext, all joined together in textual spaces that are eclectic with regard to their genre. They become game strategies by means of which the text and the world, although once opposing, get together. This process is determined, as Mircea Cărtărescu considers, by the „constructive principle” of postmodern irony which has lost its function as an offensive ideological weapon. Combining the detail, the insignificant and the marginal with the perspectival opening towards wholeness within the dialogic texture, the postmodern authorial ego structures itself out of complementary heteromorphic facets, being simultaneously social, biographic, moral, ontologic and reader-oriented (Cristian Popescu). Caught in the game-like textual reality, but being conscious of its immanence and artificiality, the postmodern writer hyperlucidly filters discontinuity in order to grasp a meaning of the universal inconstancy.

Résumé

Le mélange postmoderniste des formes contrastantes est généré par l'utilisation permanente de l'ironie, la parodie et l'intertexte, occurrentes dans des espaces textuelles éclectiques du point de vue de l'appartenance à un tel genre. Celles-ci deviennent des stratégies ludiques parmi lesquelles le texte et le monde, naguère opposés se retrouvent complémentaires. Le procès est déterminé.

comme Mircea Cărtărescu l'observe, par "le principe constructif" de l'ironie postmoderniste qui a perdu son rôle d'arme idéologique. En combinant le détail, l'insignifiant et le marginal avec l'ouverture pluriperspective dans le cadre de la texture dialogique, le moi de l'auteur postmoderniste se définit comme une entité des facettes hétéromorphiques complémentaires, en même temps en actionnant, socialement, biographiquement, moralement, ontologiquement et aussi comme lecteur. Attrapé dans la réalité textuelle-ludique, mais s'assurant son immanence et superficialité, l'écrivain postmoderne filtre hyper lucidement les discontinuités pour surprendre le sens de l'inconsistance universelle.

Rezumat

Melanjul postmodern al formelor contrastante este generat, în linii mari, de uzul permanent al ironiei, parodiei și intertextului, ocurente în spații textuale eclecticice din punct de vedere al apartenenței genuriale. Acestea devin strategii ludice prin care textul și lumea, cândva opuse, se regăsesc complementar. Procesul este cauzat, așa cum observă Mircea Cărtărescu, de « principiul constructiv » al ironiei postmoderniste, care și-a pierdut funcția de armă ideologică. Combinând detaliul, insignifiantul și marginalul cu deschiderea pluriperspectivală în cadrul texturii dialogice, eul auctorial postmodern se definește ca entitate a fețelor heteromorfe complementare, acționând, în același timp, social, biografic, moral, ontologic dar și lectorial. Prins în realitatea textual - ludică, dar asumându-i imanența și artificialitatea, scriitorul postmodern filtrează hiperlucid discontinuitățile pentru a surprinde sensul inconsistenței universale.